

УДК 323.27: 93

Еволюція поняття «революція» в політичній теорії: від виникнення до сучасного розуміння

Ганна Кравець,
аспірант кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

(Рецензент:
д. політ. н. С. Наумкіна)

В статті розглядається поняття «революція» в еволюційному вимірі, починаючи з виникнення терміну в науковому обігу до сучасного соціально-політичного змісту. Автор зупиняється на основних історичних моментах, які суттєво вплинули на формування сучасного уявлення про революцію як механізм зміни політичного процесу.

Ключові слова: революція, теорія революції, механізм революції, оксамитові та кольорові революції

In article is considered the definition “revolution” in an evolutionary dimension, from its appearance in a scientific turn to its modern sociopolitical sounding. The author stops on the basic historical moments which have essentially affected formation of modern representation about revolution as the mechanism of change of political process.

Keywords: revolution, theory of revolution, mechanism of revolution, velvet and color revolutions.

Останні роки слово «революція» стало загальнозживаним. Низка політичних подій, що охопили пострадянські країни після 2000 року, отримало назву оксамитових або кольорових революцій та поставила питання про те, а що революція по суті своїй є. дане поняття відноситься до категорій політологічного аналізу, тому сама сучасність вимагає від політичної науки дати ґрунтовну відповідь на питання про те, що таке «революція» в сучасному вимірі.

Дана стаття має на меті дослідити історію походження терміну «революція» та основні теоретичні виміри даного поняття в сучасній політичній науці.

Еволюція поняття «революція» в політичній теорії: від виникнення до сучасного розуміння

Ганна Кравець

Автор роботи при досягненні поставленої мети спирався на роботи видатних вітчизняних авторів, зокрема Ю. Мацієвського та В. Якушика, а також західних політологів А. Магуна, Б. Акермана, Р. Козелека, К. Гейнца та ін.

Латинське слово «revolution» вперше з'являється в християнській літературі в часи пізньої античності та застосовується для таких явищ, як відвалений камінь біля захоронення Христа чи до блукань душі. В Середні віки воно вже означає астрономічний феномен руху світил довкола Землі. В XII сторіччі це слово в його астрономічному значенні з'являється і в європейських мовах, що мають розмовну форму. Однак невдовзі, у XIV сторіччі, воно вже вживається в політичному сенсі для позначення громадянського безладу та зміни влади. Так, перше з відомих вживань слова «революція» в політичному значенні належить італійському досліднику Дж. Віллані. Приблизно в той же час і саме в зв'язку з італійською політикою це слово з'являється у французькій мові як «revolucion» або «revolution». «Важко сказати, - зазначає А. Магун, - чи був такий політичний термін свого роду метафоричним запозиченням астрономічного поняття (як стверджували, приміром, Ганна Арендт, Райнгарт Козелек та його співавтори), чи розвивався незалежно (як доводить Ілан Рахум). Останнє припущення теж виглядає цілком ймовірним, оскільки політичне трактування добре відповідало середньовічному баченню світової історії у вигляді циклічної, руйнівної та перемінливої долі (fortuna)» [2].

Впродовж XV-XVI ст. слово «революція» використовували часом для позначення зміни, переважно з констатаціями катастрофи та безладу. В XVI-XVII ст. значення слова стало поступово змінюватися, і водночас зі значенням повернення до джерел його стали тлумачити як безлику, ірраціональну, руйнівну силу. У контексті англійської громадянської війни 1640-1650-х років слово «революція» знову використовується в політичному значенні, однак таке вживання залишається порівняно рідкісним і нехарактерним. За межами Англії політичне вживання цього слова, як вказують Р. Козелек та І. Рахум, було чимось на зразок табу, оскільки натякало на природній та неминучий характер зміни і трактувало її вже як здійснений факт. В офіційному дискурсі переважали поняття з виразно негативними конотаціями: «бунт», «заколот» тощо [Див.: 1].

Слово «революція» займає важливе місце в політичному словнику після революції в Англії. Його активно вживали прибічники революції, наприклад, Дж. Локк, який наголошував в ньому аспект відновлення, реставрації узурпованих прав та свобод. Деякі кола у Франції (в основному протестанти), які симпатизували новому англійському режимові, також використовували слово «революція», щоб наголосити на «відновлювальній» властивості здійсненої зміни [Див.: 6, 204-220].

З прийняттям слова «революція» для позначення подій Англійської революції 1688 року його значення стало радикально трансформуватися:

воно все більше вказувало на одиничну, унікальну подію даної революції, а не меланхолійну картину руйнівної зміни взагалі. Ця революція була завершеним, прийнятим фактом, і так вдалося успішно ліквідувати заборону на символічне визнання вдалого бунту. Впродовж XVIII сторіччя «революція» стає «модним» словом – і вже американська революція чітко себе усвідомлювала як таку. Французьку революцію передбачили і провістили «філософи»: Вольтер, Маблі, Руссо, Дідро – всі вони говорили про свою надію та/або страх щодо майбутньої революції. Мало того, в їх дискурсі саме слово зазнало нової трансформації, яка остаточно закріпила події 1790-х років: «революція» безсумнівно почала означати радше відкритість до невідомого майбутнього, аніж повторення і повернення до минулого.

Ключове та визначальне закріплення поняття «революція» з'явилося після 1789 року, під час і згідно з результатами Французької революції. Революція знову стала цією Революцією, і то навіть більшою мірою, ніж після 1688 року. Вона все більше перетворювалася в ідеологічну цінність, навколо якої дискутували в революційних колах та яку розвінчувала контрреволюція. Французькі революціонери швидко затямили, що не хочуть наслідувати приклад Англії чи Америки, а самі устанавлюють новий світ без будь-яких зразків. Все ще мріючи про відродження далекого Стародавнього Риму, вони в той же час сподівалися на те, що їх дії повинні стати незворотнім починанням. З одного боку, революція, згідно з попереднім її розумінням, тлумачилась як непереборна сила часу (а тепер – «історії») або «революційний потік» (Робесп'єр), але з другого – вона тепер возвеличується як моральний імператив (кожен громадянин повинен здійснювати «свою власну революцію»), і як результат вияву людської волі [2].

Все це доводить, що слово «революція» вже означає одиничну історичну подію зі значними онтологічними та епістемологічними наслідками. У праці «On Revolution» Ганна Арендт описала історію поняття як падіння «революції» з (астрономічного) неба на (політичну) землю. Однак поруч із цим розвитком існував і другий, додатковий рух, в якому слово, що позначало політичний безлад, стало означати унікальну подію, що відкриває історію.

Сьогодні багатомірне і багатоаспектне поняття „революція” протистоїть низці суміжних понять і категорій. І водночас воно в тому чи іншому аспекті має спільні риси з різними суміжними категоріями. Так, відрізняючись від занадто тривалої стабільності, стаціонарності (нерухомості), застою (стагнації), а також регресу і деградації, революція – це справжній рух вперед, реальна модернізація, суттєві прогресивні зміни. В цьому аспекті революція подібна до еволюції.

Як справжнє оновлення і як конкретний процес, а не одноактна подія, революція – це реальні справи, а не лише гасла та перелік побажань. В цьому революція також нагадує еволюцію і якісно відрізняється від

Еволюція поняття «революція» в політичній теорії: від виникнення до сучасного розуміння

Ганна Кравець

поверхневого епатажу з його революційною фразеологією та порожніми, беззмістовними апеляціями до тих чи інших аспектів пасіонарної, динамічної культури та відповідних періодів політичної історії з її домінуванням.

Український дослідник революцій В. Якушик вважає, що на відміну від повільної та (або) розтягнутої на тривалий час еволюції, революція – це рух прискореними темпами. «Революція – це якісні перетворення, стрибок у розвитку, що протиставляється простим кількісним змінам, поступовому нагромадженню вдосконалень» [7].

Революція – це також сила і процес, що простоїть поверненню в минуле, контрреволюції, реваншу реакційних сил. На противагу перевороту (як відносно швидкому і простому захопленню важелів влади) революція – це глибока зміна усієї системи, її базових принципів, а не просто зміна правлячого режиму.

Позаяк поняття „переворот” має ще одне трактування – захоплення влади силами, що не спираються на масовий народний рух, то в цьому аспекті революція набуває значення активних дій широких народних мас проти існуючого режиму. На відміну від бунтів і путчів, пов’язаних з нереалістичними програмами або неефективними політичними діями та пануванням негативних емоцій, революція виступає як ефективний інструмент здійснення конструктивних завдань.

За стилем життя революція – це розрив з рутиною, із застарілими формами організації та функціонування влади, це впровадження інноваційних підходів. Революція часто означає руйнування конституційного (або щонайменше детально юридично оформленого та інституціоналізованого) режиму, запровадження тимчасових форм правління, скасування режиму старої законності (або старого режиму сваволі чи анархії – залежно від обставин). Водночас вона також може бути пов’язана із встановленням режиму беззаконня або анархії.

Українські дослідники Володимир Мейтус та Віктор Мейтус в своїй роботі «Маси, рухи, революції» проводять думку про те, що «якщо перевороти знаходяться на одному кінці списку можливих дій щодо усунення існуючої влади, то на іншому кінці цього ж списку розташовані революції. Більш того справедливим є принцип: будь-який еволюційний розвиток системи завжди закінчується революційним вибухом, який не тільки визначає новий шлях її подальшого розвитку, а й прибирає все сміття, що накопичилось протягом еволюції» [4, с. 448].

Революція – це застосування диктаторських, авторитарних, силових засобів вирішення суспільних конфліктів на відміну від спокійних політичних методів розв’язання складних питань шляхом їхнього обговорення (зокрема, в ході парламентських дискусій), з’ясування позицій та інтересів сторін, можливостей для компромісу, а також через використання механізмів виборів, референдуму тощо. Вона нерідко веде

не лише до тимчасового встановлення, але й закріплення диктаторських форм політичного режиму.

Російський дослідник С. Мірзоев досліджував легітимність під час революцій та дійшов висновку, що революція є або проявом узурпації влади (наприклад, з точки зору старого, дореволюційного права), або, навпаки, являє собою повалення влади узурпаторів, встановлення або створення умов для відновлення легітимної влади [5].

Застосування поняття „революція” може вбирати в себе всі означені вище (та деякі інші) аспекти, а може обмежуватися якимись із них. Отже, можливе різне розуміння революції, і кожне, за умови дотримання відповідної внутрішньої логіки аналізу і його висвітлення, буде правильним. Але слід пам'ятати, що це будуть різні концепції революції, які можуть значно відрізнятись одна від одної. І на базі кожної з них можуть створюватися суттєво різні типології та пропонуватися аргументи на підтримку тих чи інших типів процесів.

При цьому слід пам'ятати відомий вислів М. Бердяєва: «Революції завжди бувають невдалі, вдалих революцій не буває та бути не може. Вони завжди породжують не те, до чого спрямовувалися, завжди переходять в свою протилежність» [4, с. 448].

Революція як соціальна масштабна подія, що призводить до корінних змін в суспільстві в межах сучасної політичної теорії та практики значно трансформувала своє тлумачення й зараз під такою розуміють ненасильницькі дії, політичну технологію зміни вектору політичного процесу як вистави, що поєднує політичні інструменти з елементами впливу на масову свідомість.

Сучасна політична теорія в якості механізму здійснення політичних революцій визнає набір політичних дій, інструментів, подій, процедур та правил, які об'єднані спільною метою – впровадженням в життя ідеалів даної революції. Всі ці структурні елементи здійснення революції як форми політичних змін необхідно систематизувати та визначити послідовність застосування на практиці, що формує структуру революції. Структурно механізм здійснення сучасних революцій виглядає як набір фаз (стадій, етапів), що послідовно змінюють та продовжують один одного: революційна ситуація – безпосереднє здійснення виступу народних мас (отримання влади) – перетворення після захоплення влади.

Поняття «революційна ситуація» визначається як нестійкий суспільний стан, за якого достатньо невеликого поштовху в потрібному напрямку, щоб «процес пішов», виникли зміни, що свідчать про початок революції. Революційна ситуація має свої внутрішні фази протікання: незадоволеність широких верств населення у вигляді постійних протестів; наростання невдоволеності та її трансформація у організовані або спонтанні дії, спрямовані на руйнування існуючої системи влади; об'єднання всіх невдоволених соціальних груп у єдину силу, і, нарешті, розповсюдження невдоволеності на усі верстви населення.

Еволюція поняття «революція» в політичній теорії: від виникнення до сучасного розуміння

Ганна Кравець

Наступною фазою в механізмі революції виступає безпосереднє здійснення виступу народних мас, яке в сучасних умовах оксамитових революцій свідчить про перевагу саме ненасильницьких способів, коли під прямим тиском опозиції та мас вищі органи вже непрацюючої влади самі відмовляються від повноважень на користь народу і таке положення закріплюється рішеннями існуючих законодавчих та судових органів або ж референдумом.

Найбільш вагомою фазою (стадією) протікання революції вважається остання – стадія здійснення перетворень в суспільстві після захоплення влади. В межах даної стадії виділяють п'ять етапів: (1) здійснення революційних змін; (2) прийняття нових рішень про зміни в соціальному просторі, в економічних та культурних відносинах, які б відповідали надіям революційних мас; (3) створення нових або трансформація старих органів влади за рахунок поповнення їх революціонерами, але за професійною, а не політичною ознакою; (4) посиленням порушень в роботі системи управління, що призводить до реанімації раніше існуючих органів, хоча і під новими назвами; (5) поступова заміна кадрів серед тих, хто не може впоратися з керівною роботою та перерозподіл влади між кланами та групами, що виникли в результаті революції.

Практика застосування революцій як форми демократичного переходу в країнах пострадянського простору довела факт зміни змісту та форми протікання революції, перетворивши її на механізм зміни влади, внаслідок чого змінюється не стільки політичний режим, а лише владна еліта, яка формулює вектор всього національного політичного процесу як його провідний суб'єкт.

В межах транзитології окремо політологи виділяють «оксамитові» та «кольорові» революції. Під «оксамитовими» революціями розуміється один зі способів повалення комуністичних режимів: від поступових реформ до насильницького усунення старої влади через народне повстання, які відбулися переважно в країнах з порівняно м'якими авторитарними режимами, де стався розпад правлячої еліти та напередодні революцій спостерігався низький рівень життя й мала місце консолідація опозиційних сил демократичної та патріотичної спрямованості.

На відміну від «оксамитових», кольорові революції, які історично були пізніше за оксамитові та охопили країни колишнього СРСР, мали ненасильницький характер протікання, коли боротьба велася психологічною, соціальною, економічною та політичною зброєю за допомогою великих мас народу, ґрунтувалася на невдоволеності мас і часто в якості детонатора соціального вибуху використовували вибори.

Головною особливістю сучасних революцій в даному аспекті є її технологічний аспект, отже, можливість її застосування в політичній практиці за суб'єктивною волею певної групи, що підтверджує значення революції саме як механізму зміни політичного процесу, а не докорінних змін в свідомості та цінностях суспільства. Таких інструментальний

підхід визначає революцію як певний набір дій, процедур та правил їх проведення, коли революція формується як вистава, де участь беруть великі маси людей, сформовані за допомогою засобів впливу на їх свідомість через ЗМІ, а найбільш вдалий час для їх застосування – ненасильницький за своєю природою політичний інститут – вибори. Легітимна можливість та демократична природа застосування даного сценарію зміни влади перетворює революцію на дієвий механізм змін вектору політичного процесу в межах сучасних національних держав, що особливо актуалізується в період соціально-економічних криз, коли суспільство вимагає від влади докорінних, радикальних змін.

Література:

1. **Козелек Р.** Історичні критерії поняття революції у Новому Часі [Електронний ресурс] / Райнгарт Козелек // Часопис І. – 2004. – № 34. – Режим доступу до журналу : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/N34-revolution.htm>
2. **Магун А.** Подія революції [Електронний ресурс] / Артемії Магун // Часопис І. – 2004. – № 34. – Режим доступу до журналу : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/N34-revolution.htm>
3. **Мацієвський Ю.** «Помаранчева революція» крізь призму транзитології [Електронний ресурс] / Юрій Мацієвський // Часопис І. – 2005. – № 40. – Режим доступу до статті : <http://www.ji.lviv.ua/n40texts/macijevskyj.htm>
4. **Мейтус В.** Массы, движения, революции / В.Ю. Мейтус, В.В. Мейтус. – К. : Ника-Центр, 2008. – 504 с.
5. **Мирзоев С.** Гибель права : легитимность в «оранжевых революциях» / Сергей Мирзоев. – М. : Издательство «Европа», 2006. – 232 с. – (Евровосток).
6. **Орач Є. М.** Історія політичних і правових вчень : навч. посіб / Євген Михайлович Орач. – К. : Атака, 2005. – 560 с.
7. **Якушик В.** Українська революція 2004 – 2005 років. Спроба теоретичного аналізу / Валентин Якушик // Політичний менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 2 (17). – С. 19-36